

مرزبان شیعه، علامه شیخ عبدالحسین امینی

رمضان قوامی

عضو حلقه علمی تاریخ اسلام
دانش آموخته دوره عالی تاریخ اسلام

چکیده: تاریخ اسلام از جمله عرصه‌های مورد توجه عالمان و پژوهشگران علوم دینی است. علامه امینی از جمله شخصیت‌هایی است که در این عرصه آثار بی‌نظیری از خود به یادگار گذاشته است. در این نوشتار با نگاهی گذرا به زندگی و شخصیت علمی علامه عبدالحسین امینی، برخی آثار ایشان به‌ویژه کتاب فاخر «الغدیر» معرفی شده است.

واژگان کلیدی: علامه امینی، الغدیر، تاریخ اسلام، آثار تاریخی.

مقدمه

علامه امینی؛ از معدود اندیشمندان پژوهشگری است که عمر پربرکتش را در کاوش، تتبع و تبلیغ فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام صرف کرد. به یقین او پژوهشگر نام‌آور عالم تشیع در عرصه امامت و ولایت است. علامه امینی همچون ستاره پرفروغی در تاریخ هزار و چهارصد ساله اسلام می‌درخشد. او با کنار زدن جهالت‌ها و تاریکی‌ها، چهره ملکوتی علی علیه‌السلام و مراتب

فضیلت و معنویت حضرتش را به جهانیان نمایاند.

ایشان با نوشتن کتاب گران سنگ «الغدیر» در شمار مورخان و تاریخ‌نگاران بزرگ قرار گرفت. علامه با توجه به اینکه مورخان در نقد اخبار تاریخی کمتر به مسایل و موضوعات تاریخی و فقه تاریخ پرداخته‌اند، بر آن شد تا نگاهی تازه و نو به تاریخ و مسایل تاریخی داشته باشد. به همین دلیل ایشان تاریخ را از نگاه نقد و تطبیق بررسی نموده است، به گونه‌ای که با مطالعات گسترده خود توانست با تعریف ضوابطی تطبیقی، بسیاری از حقایق تاریخ اسلام را که مورخان کمتر به آنها پرداخته‌اند، نمایان کند.

این مقاله مروری است اجمالی بر زندگی و شخصیت علمی علامه امینی و معرفی آثار تاریخی و دیگر آثار این محقق برجسته جهان اسلام.

شیخ عبدالحسین امینی معروف به علامه امینی نویسنده کتاب «الغدیر» در سال ۱۳۲۰ هـ. ق مطابق با ۱۲۸۱ هـ. ش در روستای (سَردها) از توابع شهرستان سراب به دنیا آمد و در کنار پدری پرهیزگار که از عالمان آن سامان بود، پرورش یافت. خاندان امینی، خاندانی اهل علم و فضل و تقوا و دارای سابقه در خدمات دینی بودند. پدر علامه امینی حجت‌الاسلام حاج میرزا احمد امینی^۱ (م ۱۳۷۰ هـ. ق) است که خود از افاضل و عالمان نامی و معروف منطقه بود. عبدالحسین به چنین پدری افتخار می‌کرد و خدای را سپاس می‌گفت که در خانه علم و تقوا تولد یافت و تربیت شد. نیای علامه (مولی نجف علی) مشهور به (امین الشرع)^۲ (م ۱۳۴۰ هـ. ق) نیز از فاضلان و متقیان بوده و علاقه شدیدی به گردآوری کلمات ائمه اطهار علیهم‌السلام داشته است که در این باره مجموعه‌هایی نیز گرد آورده است. وی به فارسی و ترکی شعر می‌سروده و نسبت این خاندان به امینی نیز از همین لقب (امین الشرع) بوده است.

حیات علمی علامه

وی با استعداد و نبوغ عجیبی که داشت از اوان کودکی آموزش مقدمات را در

۱. آقا میرزا احمد از دانشمندان نامی تبریز، که در سال ۱۲۸۷ هـ. ق در قریه سَردها از نواحی تبریز متولد شد. از سال ۱۳۰۴ برای ادامه تحصیل به شهر آمده و بعد از فراگیری مقدمات، در محضر درس علامه حاج میرزا اسدالله حضور یافت و به مرتبه‌ای از دانش پژوهی رسید که صلاحیت علمی آن بزرگوار از طرف زعیم بزرگوار حضرت آیت‌الله میرزا علی آقای شیرازی و فقیه برجسته حاج میرزا علی ابروانی مورد تأیید واقع شد. (گلشن ابرار، ج ۲، ص ۷۲۷).

۲. علامه امینی، الغدیر، ج ۱، ص ۱۵۴؛ جلال‌الدین فارسی، ترجمه شهداء الفضیله، ص ۷.

مدارس تبریز (مدرسه طالبیه) و در نزد پدر آغاز کرد و در طی چند سال ادبیات فارسی و عربی، منطق، فقه و اصول را فراگرفت. عبدالحسین همانطور که دروس متداول حوزه‌های علمیه را فرا می‌گرفت و به کتاب‌هایی مانند «القیة ابن مالک» در علم نحو می‌پرداخت، در سایه هدایت پدر اشعاری هم از بزرگان دین حفظ کرد^۱. روحیه کمال‌خواه وی در آموختن علم به محدوده آذربایجان قانع نشد. به همین دلیل راهی نجف، کانون علمی شیعه امامیه در آن روزگار شد^۲ و نزد برجسته‌ترین مراجع و علما، به تحصیل پرداخت تا به درجه اجتهاد رسید^۳.

علامه از محضر اساتید و عالمانی چون: سید محمد موسوی، معروف به مولانا؛ مؤلف (مصباح السالکین)، حاج سید مرتضی خسروشاهی، صاحب (اهداء الحقیق فی معنی الحدیث الغدیر...)، شیخ حسن توتونچی، مؤلف (هدیه الأنام)، سید محمدباقر حسینی فیروزآبادی (م ۱۳۴۵ هـ.ق)، سید ابوتراب خوانساری (م ۱۳۴۶ هـ.ق)، میرزا علی ایروانی و آیت‌الله میرزا ابوالحسن مشکینی بهره برده است.

علامه پس از سال‌ها، تصمیم به بازگشت به وطن خود تبریز می‌گیرد و راهی این دیار می‌شود. ثمره این مسافرت کتاب نفیس «تفسیر فاتحة الكتاب» است. علامه پس از ازدواج تصمیم می‌گیرد دوباره به نجف برگردد تا بار دیگر در محضر علمای اعلام مشغول تکمیل کمالات علمی و معنوی شود. در این بازگشت از محضر مراجع بزرگی مانند: سید ابوالحسن اصفهانی (م ۱۳۶۴ هـ.ق)، میرزا حسین نائینی (م ۱۳۵۵ هـ.ق)، شیخ عبدالکریم حائری یزدی (م ۱۳۵۵ هـ.ق)، شیخ محمدحسین کمپانی اصفهانی (م ۱۳۶۱ هـ.ق)، آیت‌الله سید میرزا علی شیرازی و شیخ حسین آل کاشف‌الغطاء کسب فیض کرد و با خط خود آن بزرگان اجازه اجتهاد دریافت داشته است. البته هر کدام در اجازات، موقعیت علمی و فضایل علمی و مکارم اخلاقی و اجتماعی ایشان را یادآور

۱. از اولین شعرهایی که پدر، فرزند و شاگردش را به آموختن و حفظ آن تشویق کرد، شعری از حضرت علی علیه السلام بود. (علامه امینی، الغدیر، ج ۲، ص ۲۵، ترجمه ج ۳، صص ۴۳ و ۴۴).
 ۲. علامه امینی پس از گذراندن مرحله نخست تحصیلات، به زادگاهش تبریز بازگشت و به تبلیغ، تدریس و تألیف پرداخت؛ تفسیر فاتحة الكتاب، نخستین اثر علمی قرآنی وی، محصول همین دوران است.
 ۳. جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، ج ۲، ص ۷۲۹؛ ایشان هواخواه علی علیه السلام بود و خود می‌دانست که علی علیه السلام او را به شهر خویش فرا خوانده است، از این رو ملامت سرزنشگران و کوردلان را به هیچ انگاشت و زیر لب زمزمه می‌نمود:

ملک در سجده آدم، زمین بوس تو نیت کرد که در حصن تو لطفی دید بیش از حد انسانی، علامه امینی در روزگاری به شهر علی بن ابی‌طالب علیه السلام وارد شده بود که با از هم پاشیدن امپراطوری عثمانی، عراق به دست انگلیسی‌های ناپاک افتاده بود.

شده و ستوده‌اند^۱.

زندگی علمی علامه در واقع حیات واقعی اوست که بخش اصلی آن را تحقیقات و پژوهش‌های ایشان تشکیل می‌دهد. او در بین معاصران خود به سخت‌کوشی و استقامت ضرب‌المثل و الگو بود. ایشان در علوم اسلامی مانند تفسیر، حدیث، درایه و علم رجال استاد و صاحب‌نظری بی‌مانند بود و در علم فقه و تاریخ، گوی سبقت را از همه محققان ر بوده بود. هنگامی که نخستین تألیف وی تحت عنوان «شهداء الفضیلة» با ترجمه فارسی (شهادای راه فضیلت)، در سی و پنج سالگی منتشر شد، مراجع و علمای بزرگ زمان و مراجع عالیقدر و ادبای عرب، زبان به تحسین گشودند. پس از این مراحل است که علامه ۴۰ سال دیگر از عمر پر برکت خویش را با تلاشی بی‌مانند و پشت‌کاری بی‌نظیر در راه تحقیق و تتبع می‌گذارد و کتاب عظیم و شاهکار خویش «الغدیر» را به جهان اسلام تقدیم می‌کند.

سفرهای علمی علامه

علامه برای نوشتن «الغدیر» که دایرة المعارف جاودانه امامت و ولایت علوی است، پژوهشی بسیار گسترده و بی‌مانند را آغاز کرد. آن مرحوم نخست همه کتاب‌های خطی و چاپی کتابخانه‌های عمومی و خصوصی نجف اشرف را مطالعه کرد. از جمله همه کتاب‌های خطی و چاپی کتابخانه مرحوم سید محمدباقر بحر العلوم، کتابخانه مرحوم آیت‌الله شیخ محمدحسین کاشف الغطاء، کتابخانه شیخ فرج‌الله نجفی و کتابخانه حسینیة شوشتری‌ها که برای مطالعه در کتابخانه اخیر (چون این کتابخانه روزی بیشتر از چهار ساعت باز نبود)، مرحوم امینی با توافقی که با رئیس کتابخانه انجام داده بود، هر روز به هنگام ظهر؛ یعنی ساعت تعطیلی کتابخانه وارد آنجا می‌شد و کتابدار در را به روی او می‌بست تا روز بعد ساعت ۸ صبح که در را به رویش می‌گشود، در نتیجه او روزی ۲۰ ساعت در این کتابخانه کار می‌کرد و با لقمه نانی که به همراه داشت و جرعه آبی که کتابدار در اختیار او می‌گذاشت، توانست از میان چهار هزار نسخه خطی، مآخذ دلخواه خود را بیابد^۲.

مرحوم علامه نیز به مطالعه کتابخانه‌های کربلا پرداخت و پس از آن به کتابخانه‌های کاظمیه، بغداد، سامرا، حله و بصره رفت و همه کتاب‌های خطی و چاپی آنها را مطالعه

۱. یادنامه علامه امینی به اهتمام جعفر شهیدی و محمدرضا حکیمی، ص ۱۹.

۲. سید کباری، دیدار با ابرار؛ علامه امینی، ص ۵۸.

کرد. ایشان سپس برای مطالعه به ایران آمد و به مطالعه کتب خطی و چاپی کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، مجلس شورای ملی در تهران، مدرسه سپهسالار در تهران، ملک در تهران، کتابخانه ملی در تهران، کتابخانه آیت‌الله بروجردی در بروجرد و کتابخانه سردار کابلی در کرمانشاه پرداخت. علامه در سال ۱۳۸۰ هـ. ق به هند رفت و به مطالعه کتب خطی و چاپی در کتابخانه‌های آن دیار پرداخت. در سال ۱۳۸۴ هـ. ق به سوریه رفت و به مطالعه کتابخانه‌های دمشق و حلب پرداخت^۱ و پس از آن در سال ۱۳۸۷ هـ. ق راهی ترکیه شد تا به مطالعه کتاب‌های آن دیار بپردازد^۲. علامه در این سیر پژوهش و مطالعه از نسخه‌های خطی نفیس و منحصر به فرد این کتابخانه‌ها نسخه‌برداری کرده است. ایشان در ضمن مطالعه و پژوهش و ترویج حقایق شیعه، در ایجاد وحدتی اصولی و راستین در میان مسلمانان بسیار کوشید. علامه؛ شرح این سفرهای علمی و فهرست کتب خطی و چاپی را که مطالعه و نسخه‌برداری کرده است را در دو جلد بزرگ که به صد صفحه می‌رسد نوشته و آن را «ثمرات الأسفار إلى الأمطار» نام نهاده است.

معرفی آثار تاریخی علامه امینی

علامه امینی رحمته الله در مطالعه و پیوستگی در پژوهش جدیدت زیادی داشت. وی بسیاری از اوقات خود را صرف مطالعه کتاب‌های علمی و بحث‌های اسلامی می‌کرد. همین امر سبب شد که گام‌های علمی جاودانه‌ای بردارد و کتاب‌های فکری ارزشمندی را به جامعه اسلامی عرضه کند. هر یک از کتاب‌های علامه امینی نشان‌دهنده دانش ژرف، فضل زیاد، اطلاعات گسترده و تلاش طاقت فرسای اوست. در این مجال به برخی آثار تاریخی علامه که به حق تلاش بسیار گسترده و زحمات فراوانی برای نوشتن آنها متحمل شده‌اند، اشاره می‌کنیم:

۱. الغدير في الكتاب و السنة و الأدب^۳

الغدير یکی از شاهکارهای علمی عصر حاضر است که می‌توان آن را دایرةالمعارف

۱. برخی از شهرهایی که علامه برای تألیف کتاب الغدير به آنها سفر کرده است، از این قرار است: حیدرآباد، دکن، علیگره، لکنهو، کانپور، جلالی (در هند)، رامپور، فوعه، معره، قاهره (در مصر)، حلب، نبل و دمشق (در سوریه).

۲. سید جعفر شهیدی، محمد رضا حکیمی؛ یادنامه علامه امینی، ص ۲۶.

۳. چاپخانه خورشید، ناشر دار الکتب الاسلامیه، تهران؛ چاپ نجف، ۱۳۴۶ تا ۹ جلد؛ چاپ تهران تا ۱۱ جلد؛ چاپ بیروت تا ۱۱ جلد.

آیین تشیع دانست. این کتاب بیست جلدی، نتیجه ۴۰ سال کوشش، مجاهده و تحقیق و تتبع عمیق علامه امینی است. در این مجال نخست نگاهی گذرا به برخی از زوایای گوناگون این کتاب خواهیم داشت، آنگاه شمه‌ای از ویژگی‌های الغدیر را تقدیم خوانندگان می‌کنیم:

انگیزه علامه از نوشتن کتاب الغدیر

محمدهادی امینی (فرزند علامه) در این باره می‌گوید: به ایشان عرض کردم چطور شد که شما به تألیف کتاب الغدیر همت گماشتید. ایشان مدتی فکر و تأمل نمود و بعد فرمود: من مطالب فراوان و شخصیت‌های کم‌نظیری را مد نظر قرار دادم تا سرانجام به این نتیجه رسیدم که تنها شخصیتی که هرچه درباره او گفته شود و نوشته شود شایستگی آن را دارد، وجود مقدس علی بن ابیطالب علیه السلام است و مظلوم‌تر از وجود مقدس ایشان سراغ ندارم و به این دلیل مناقب و فضایل حضرت را از کتاب‌های تاریخ و منابع اخبار و احادیث استخراج نموده و کتاب «الغدیر» را تألیف کردم!

علامه امینی با تألیف «الغدیر» خاطرات عصر نبوی را تجدید می‌کند، عصری که سروری از آن امت قرآنی است و رسول اکرم صلی الله علیه و آله رهبری آن را بر عهده دارد و بعد از خود، علی بن ابیطالب علیه السلام را به عنوان ولی معرفی کرده است. علامه امینی، احیاگر سنت نبوی است که با «الغدیر» اصل اصیل و محور حکومت قرآنی یعنی جریان غدیر خم را در خاطره‌ها جاودان کرده است. علامه در عصری زندگی می‌کند که دولت عثمانی شکست خورده است که اگر «اصل ولایت» و رهبری امت آن‌گونه که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و قرآن کریم فرموده بود، اجرا می‌گردید، چنین شکستی روی نمی‌داد و انگلیس جرأت نمی‌کرد عراق را جزء مستعمرات خویش درآورد.

در واقع علامه با استفاده از قرآن و حدیث و شعر و حماسه، مبانی فلسفه سیاسی اسلام را به جهانیان ابلاغ کرد. ایشان علاوه بر اینکه با رجوع به قرآن و سنت و رعایت موازین «سندشناسی» و «نقد حدیث» حقایق غیرقابل انکاری را پیش چشم امت اسلامی نهاد و مسئله اختلاف معتقدان به کتاب و قبله واحد را از میان برداشت، جهانیان را به این مهم آگاه داد که امامت و رهبری از جمله مبانی اصیل اسلامی است که با رعایت آن حکومت اسلامی برقرار می‌گردد. آن‌گونه که در صدر اسلام رسول اکرم الهی و امیرمؤمنان علیه السلام با تکیه به این اصل، حکومت اسلامی را بنیاد نهاد

۱. نشریه کتاب هفته، شماره ۶۳۸، «مقاله: علامه امینی و الغدیر، بشارت گل آذین».

و حیات سیاسی اسلام را استمرار بخشیدند. علامه امینی با نقد آثار و تألیفات کسانی چون: «ابن تیمیه»، «آلوسی»، «قصیمی» و «رشید رضا» در صدد برآمد وحدت و اخوت اسلامی را در جهان اسلام بگستراند و نفاق و تفرقه را از بین ببرد. وی در پی جویی اسناد حدیث غدیر، بیست و چهار کتاب تاریخی، بیست و هفت محدث، چهارده مفسر قرآن و هفت متکلم اسلامی را می‌یابد که حدیث غدیر را نقد کرده‌اند. آنگاه راویان حدیث غدیر از صحابه پیامبر ﷺ را به ترتیب حروف الفبا برمی‌شمارد. یکصد و ده تن از اصحاب را نام می‌برد که حدیث غدیر را روایت کرده‌اند.^۱ علامه در این باره نام هشتاد و چهار نفر از تابعین را نیز آورده است.^۲ سپس طبقات راویان حدیث غدیر از علما را برمی‌شمارد؛ از علمای قرن دوم هجری تا قرن چهاردهم سیصد و شصت تن^۳ را نام می‌برد که حدیث شریف غدیر را روایت کرده‌اند. علامه امینی همچنین برای یافتن مدارک معتبر بارها به نقاط مختلف جهان مسافرت می‌کند.

وی در کتاب گران قدر «الغدیر» نخست آیاتی که در خصوص امیرمؤمنان علی علیه السلام نازل شده است را بیان می‌کند که برخی از این آیات عبارتند از: آیه تبلیغ^۴، آیه اکمال دین^۵، آیات سوره معارج^۶، آیه ولایت^۷، سوره هل اتی. همچنین احادیث نبوی و سخنان پیامبر ﷺ را با آمیختگی شگرفی در آغاز و انجام سخن و یا در مقام استدلال و تأیید و تضمین یادآور می‌شود که بعضی از این احادیث به قرار زیر می‌باشند: حدیث غدیر و ولایت، حدیث اخاء، حدیث منزلت، حدیث ثقلین، حدیث علی مع الحق و الحق مع علی، حدیث تبلیغ، حدیث انذار العشیره، حدیث «إِنَّ عَلِيًّا أَوْلَ مَنْ أَسْلَمَ وَ أَمِنْ وَ صَلَّى»، حدیث رد الشمس، حدیث سد الابواب و احادیث بسیار دیگری که در فضیلت و بزرگی حضرت علی علیه السلام بر زبان پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم جاری شده است. دکتر سید جعفر شهیدی که خود در نجف و تهران از یاران علامه امینی بود، نقل می‌کند که روزی علامه به من گفت: برای تألیف الغدیر ده هزار جلد کتاب خوانده‌ام. او در ادامه می‌گوید: علامه مردی گزافه‌گو نبود. وقتی می‌گفت کتابی را خوانده‌ام، بدرستی خوانده و در

۱. علامه امینی، الغدیر، ج ۱، ص ۶۱۱۴ به نقل از کتب اهل سنت.

۲. همان، ج ۱، ص ۷۲۶۲.

۳. برای اسامی آنان رک: الغدیر، ج ۱، ص ۱۵۱ به بعد.

۴. مائده/۶۷.

۵. مائده/۵.

۶. معارج/۱-۳.

۷. مائده/۵۵.

ذهن سپرده و از آن یادداشت برداشته بود^۱.

علامه پس از بررسی اسناد حدیث غدیر و اثبات این واقعه مهم، شاعران چهارده قرن را که از سفره قرآن توشه برداشته‌اند، به شهادت آورده است تا هم یادی از نام‌آوران و مبارزان مکتب ارجمند علوی کرده باشد و هم فضایل امام علی علیه السلام، وصی برحق حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله را به اثبات رساند. وی ادب متعهد شیعی را یکی دیگر از حجت‌های واقعه غدیر دانست و برای فراهم آوردن شعر بزرگ مردان فضیلت، سال‌ها تلاش پیگیر نمود تا علاوه بر گردآوری شعر حماسه‌سرایان غدیر، اشتباهات عمدی محققان مغرض را بر ملا سازد^۲.

کتاب «الغدیر» در تنظیم مطالب و نگارش بسیار ممتاز است. استفاده از منابع بسیار که به فرموده خود علامه بیش از ده هزار جلد می‌باشد، از جمله ویژگی‌های منحصر به فرد این کتاب است. همچنین تجزیه و تحلیل و کشف اغراض سوء مخالفان و نشان دادن چهره واقعی ناقلانی مغرض و خیانت‌کار و روایات و روایان مجهول‌الهویه و غیر اینها از ویژگی‌های دیگر کتاب الغدیر است.

علامه با همت والا و با عشق فراوان در شبانه‌روز به طور خستگی‌ناپذیر حدود هفده ساعت مطالعه و نسخه‌برداری داشتند. یکی از فرزندان علامه که در هند به همراه ایشان بوده است، پس از چند روز مطالعه بیمار می‌شود؛ زیرا توان این‌گونه مطالعه را نداشته است و پزشکان ایشان را از ادامه مطالعه منع کرده‌اند، اما علامه با وجود اینکه از فرزندشان بزرگتر بودند، ولی به گونه‌ای خستگی‌ناپذیر به کار ادامه می‌دادند^۳.

جالب اینکه علامه امینی، اکثریت قریب به اتفاق منابع کتاب بیست جلدی «الغدیر» را از مدارک معتبر اهل سنت نقل کرده است، به طوری که برای اهل انصاف هیچ راهی جز قبول استدلال نویسنده و اقرار به حقانیت ولایت امیر مؤمنان علی علیه السلام باقی نمی‌گذارد. چاپ نخست کتاب «الغدیر» در سال (۱۳۲۴ش) در نجف صورت گرفته است.

علامه، در تبیین مسایل تاریخی از مسائل روز جهان اسلام هیچ‌گاه غافل نمی‌ماند، چنان‌که با طرح مباحثی جدی، حکومت و ولایت در عصر غیبت ولی عصر (عج) را از آن ولی فقیه جامع شرایط می‌داند و آن را امری ضروری و لازم می‌شمارد. اهمیت

۱. محمدرضا حکیمی، حماسه غدیر، ص. ۴۸۰.

۲. همان.

۳. مقدمه الغدیر، ج ۱، ص ۱۱۷، چاپ ۱۳۶۸، متن عربی.

این تحقیق به این دلیل است که منطق مستدل شیعه را در این باره معرفی می‌کند و ثابت می‌کند که اعتقاد شیعیان برخلاف تبلیغات زهرآگین عده‌ای، مولود جریان‌های سیاسی یا نژادی و غیره نبوده است، بلکه یک منطق قوی و متکی به قرآن و سنت موجب این اعتقادات شده است.

همچنین ثابت می‌کند که پاره‌ای از اتهامات علیه شیعه مانند اینکه شیعه غیرمسلمان را بر مسلمان غیرشیعه ترجیح می‌دهد، یا در نماز چنین می‌کند و در ازدواج موقت چنان، به کلی بی‌اساس و دروغ است.

مهم‌تر از همه اینکه شخصیت ناشناخته امیرالمؤمنین علی علیه السلام را که می‌تواند مقتدای عموم مسلمین واقع شود و همچنین ذریه پاکش را به جهان اسلام معرفی می‌کند.^۱

از جمله امتیازات و ویژگی‌های منحصر به فرد کتاب بزرگ الغدیر می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. گستردگی و جامعیت
۲. استدلال به منطق مخالفان
۳. انصاف و امانت علمی
۴. یکدستگی و پیوستگی در غنای تحقیق
۵. الهام بخشی
۶. آمیختگی با قرآن
۷. برخورداری از جامعیت اسلامی
۸. صراحت لهجه در عین متانت.^۲

در نقد اخبار تاریخی، مورخان ما کمتر به فقه تاریخ پرداخته‌اند و بیشتر کار آنان منحصر به جمع و تدوین بوده است، نه نقد و تطبیق؛ اما علامه امینی با توجه به مطالعات بسیار خویش به برخی از ضوابط تطبیقی دست یافت که برای روشن کردن حقایق تاریخ اسلام، ضوابطی عملی و اطمینان بخشی به شمار می‌رود. در واقع همان گونه که ابن‌خلدون برخی از قوانین فلسفه تاریخ را تعریف کرد و به عنوان یکی از پایه‌گذاران فلسفه تاریخ شناخته شد، علامه امینی هم به فقه تاریخ پرداخت و بر پایه شناخت مبانی و اصول علم تاریخ به تحقیق دست زد و به عنوان «فقیه المورخین»

۱. سید جعفر شهیدی و محمدرضا حکیمی؛ یادنامه علامه امینی، مقاله دهم، شهید مطهری، ص ۲۴۱.

۲. بی‌پرده سخن گفتن و مستند بودن و مؤدبانه نوشتن از ویژگی‌های مهم الغدیر است.

خوانده شد، اگرچه روح بزرگ این قهرمان به این هم قانع نبود^۱.
 محققان و پژوهشگران به دلیل جامعیت الغدیر، با تعبیرهای ویژه از این کتاب
 ستایش کرده‌اند؛ از جمله:

الغدیر، آرزوگاه پژوهشگران (دکتر محمد غلاب مصری)؛ الغدیر، دایرةالمعارف
 بزرگ؛ (محمد عبدالغنی مصری) الغدیر، جهان پهناور شناخت (عبدالفتاح عبدالمقصود
 مصری)؛ الغدی، کوشش علمی بی نظیر (شرف‌الدین جبل عاملی)؛ الغدیر، کتابی نه
 چون دیگر کتاب‌ها (محمد تیسیر المخزومی الشامی)؛ الغدیر، کتاب اطمینان‌بخش
 تاریخ (دکتر پولس سلامه مصری)^۲.

درباره کتاب الغدیر و علامه امینی، کتاب‌های متعددی در سال‌های اخیر تألیف
 شده است که از میان آنها می‌توان به آثار زیر اشاره کرد:

- خلاصه الغدیر علامه امینی / عبدالحسین احمد امینی، یعقوب قاسملو / نسیم
 حیات / ۱۳۸۱؛

- علامه امینی مصلح نستوه / علی‌اکبر سیدکباری / امیرکبیر، شرکت چاپ و نشر
 بین‌الملل / ۱۳۸۲؛

- فاطمة الزهراء ام ابیها گفتار؛ علامه امینی / حبیب چایچیان، عبدالحسین
 امینی / امیرکبیر / ۱۳۸۶؛

- غدیرشناسی، خلاصه «الغدیر» علامه امینی برای جوانان / محمد بیستونی /
 بیان جوان / ۱۳۸۵؛

- داستان غدیر خم؛ برگرفته از کتاب الغدیر اثر علامه امینی / محمدحسن شفیعی
 شاهرودی (مترجم) / قلم مکنون / ۱۳۸۶؛

- ناگفته‌هایی از غدیر؛ پرسش‌های ما و پاسخ‌های علامه امینی / علی عارفی /
 جوان یاوران / ۱۳۸۴؛

- قرآن ناطق، علی بن ابیطالب علیه السلام؛ برگزیده کتاب الغدیر علامه / محمد بیستونی
 / بیان جوان / ۱۳۸۴؛

- علامه امینی، جرعه‌نوش غدیر، به ضمیمه جرعه‌هایی از الغدیر / مهدی لطفی
 / انصاری / ۱۳۸۲؛

- ابوطالب، حامی پیامبر؛ برگرفته از کتاب الغدیر اثر علامه شیخ عبدالحسین امینی

۱. محمدرضا حکیمی، حماسه غدیر، ص ۱۹۲.

۲. همان، ص ۱۸۷.

محمدحسن شفیعی شاهرودی / هاجر / ۱۳۸۶.

الغدیر از نگاه علما و دانشمندان

آنان که دستی در تألیف و تدوین دارند، آگاهند که کتاب «الغدیر» شایسته ستایش و تمجید و تقدیر است و می‌دانند که در نوع خود بی‌نظیر است و در این موضوع هیچ‌کس تاکنون چنین ابداعی نکرده است. با انتشار کتاب «الغدیر»، سیل نامه‌ها و ستایش‌ها از دانشمندان بزرگ شیعه و اهل سنت و حتی پادشاهان کشورهای اسلامی به علامه ارسال می‌شود که به چند نمونه اشاره می‌کنیم:

استاد بولس سلامه، پژوهشگر مسیحی: الغدیر شاهکاری است که در آن تتبع استادانه با نقل صحیح و دقیق و حسن ارزشیابی و نقد و اصالت رأی فراهم آمده است و کمتر کتابی یافت می‌شود که چنین ویژگی‌هایی یکجا در آن گرد آید. مزیت دیگر آن نثر زیبا و روان است. دایرة المعارفی اسلامی است.^۱

صفاء خلوص استاد دانشگاه لندن: وی که جلد اول کتاب الغدیر را به زبان انگلیسی ترجمه کرده است، می‌نویسد: الغدیر بهترین کتابی است که دانشگاه نجف در طول تاریخ تحویل جهان دانش داده است. خواننده هنگام مطالعه آن خود را در باغستانی می‌یابد که در آن همه نوع میوه، بلکه آنچه را که دل می‌خواهد و چشم از آن لذت می‌برد، وجود دارد و من فکر می‌کنم که از ستم بزرگ بر علم و از جنایت بر حقیقت است که چنین کتاب ارزشمندی با این همه مطالب نوشته شود، ولی ثروتمندان مسلمان اقدام به عالی‌ترین چاپ آن ننمایند تا همانطور که از لحاظ محتوا نمونه است، از لحاظ چاپ و ظاهر نیز نمونه باشد.^۲

شیخ محمد سعید دحدوح از دانشمندان اهل سنت: آقای من! کتاب الغدیر را دریافت کردم و آن را مورد مطالعه قرار دادم ... قبل از آنکه در امواج انبوه معانی آن وارد شوم، نیروی فکر و اندیشه‌ام در آن شناور گشت و شمه‌ای از آن را با ذائقه روحی خوش چشیدم. احساس نمودم که این همان یگانه سرچشمه و منبع آب گوارایی است که هرگز دگرگون نشود ...^۳

۱. جمعی از دبیران، حساس‌ترین فراز تاریخ یا داستان غدیر، ص ۱۳۹.

۲. محمدتقی واحدی، ترجمه الغدیر، ج ۹، صص ۱۷ و ۱۸.

۳. محمدرضا حکیمی، حماسه غدیر، ص ۱۷۹.

استاد علاءالدین خروفه؛ از علمای جامع الازهر مصر: گمان نمی‌کردم در این عصر، عصری که شتاب در گردآوری مطالب بی‌پایه و سطحی و عدم دقت در بحث و کاوش حقایق از خصوصیات بارز آن می‌باشد، یک مرد که خود معادل یک گروه و امت است، قیام نماید و این چنین کتاب بزرگ و نفیسی را فراهم آورد که حتی از حیطة قدرت یک عده از شخصیت‌های بارز و مسلط در علوم خارج است؛ ... خواندن کتاب الغدیر در شناخت حق یاری‌ام کرد... از این رو الغدیر برای من در نوشتن مقالاتی که در آنها از شیعه هواداری کرده‌ام و به مجله الازهر تاخته‌ام، بهترین کمک شد...^۱

دکتر عبدالرحمن کیالی؛ دانشمند و سیاستمدار نامدار سوری: کتاب شما، الغدیر، می‌تواند پرده از روی یک حقیقت تاریخی راجع به خلافت اسلامی بردارد که مورخین راه انصاف را درباره آن پیش نگرفته‌اند. برخی آن را تحریف کرده‌اند و جمع دیگری جاهلانه یا مغرضانه از کنار آن گذشته‌اند. الغدیر با عظمت خود و آنچه در آن از ادب، علم، هنر، تاریخ، اخلاق و حقایق به چشم می‌خورد، شایان مطالعه و بررسی و تحقیق بوده و سزاوار است که هر مسلمانی از دانش سرشار آن کامیاب گشته و بداند که مورخین صدر اسلام تا چه حد تقصیر و کوتاهی کرده‌اند.^۲

در حقیقت دانشمندان بزرگ مسیحی و مسلمانان اهل تسنن درباره کتاب الغدیر و نویسنده آن مطالب بسیار و عالمانه‌ای را گفته‌اند که ما به همین مقدار بسنده می‌کنیم.^۳

۲. شهداء الفَضيلة

در این کتاب تاریخی که موضوع جدیدی دارد، نام علمای شهید شده از قرن چهارم هجری تا عصر حاضر ذکر شده است. شهیدان راه فضیلت و ارائه چهره‌های قهرمانان عرصه جهاد و شهادت؛ یکی از موضوعات قابل توجهی بود که آن روز نظر علامه امینی را به خود جلب نمود. این کتاب نخستین بار در سال ۱۳۵۵ هـ.ق برابر با ۱۳۱۸ ش، در نجف اشرف به چاپ رسید. علامه در واقع با این خدمت علمی و فرهنگی اهمیت مکتب و ارزش آن را نشان داد. ایشان در این کتاب، سیمای صد و سی تن از بزرگ‌ترین پیکارگران عرصه علم و

۱. علامه امینی، الغدیر، ج ۱، ص ۴۹.

۲. محمدباقر بهبودی، ترجمه الغدیر، ج ۱۶، ص ۷.

۳. علاقه‌مندان می‌توانند اصل آنها را در ابتدای مجلدات گوناگون کتاب الغدیر مطالعه نمایند.

جهاد را با ارائه مدارک و منبع معتبر با قلم شیوا و رسا ترسیم کرده است. شیوایی قلم و قدرت ایمان علامه در این کتاب چنان متجلی شد که مورد اعجاب و تحسین بزرگان دین همچون: سید ابوالحسن اصفهانی؛ حاج آقا حسین طباطبایی قمی؛ شیخ آقا بزرگ تهرانی؛ شیخ محمدحسین کمپانی و شیخ محمدخلیل عاملی قرار گرفت به حدی که آنها تقریظ‌های بسیاری بر آن نگاشتند. یکی از ادبای نامی لبنان به نام شیخ محمدخلیل الزین عاملی درباره این کتاب از سر اعتراف به حقیقت می‌نویسد: «امینی با تألیف این کتاب به زبان عربی، هم به تاریخ و هم به شیعه خدمت بس بزرگی نمود»^۱. این کتاب تحت عنوان «شهیدان راه حق و فضیلت» با مقدمه استاد محمدرضا حکیمی و تقریظ آیت الله عظمی سید ابوالحسن اصفهانی و ترجمه فارسی توسط استاد جلال‌الدین فارسی، توسط انتشارات روزه به چاپ رسیده است.

۳. سیرتنا و سنتنا سیره نبینا و سنته

این کتاب در پاسخ به سؤال فردی از اهالی حلب لبنان به نگارش در آمده است. سؤال‌کننده در خصوص مبالغه شیعیان در محبت اهل بیت پیامبر ﷺ و برگزاری مراسم عزای سیدالشهدا و اعتقاد به محترم بودن تربت سیدالشهدا و سجده بر آن، شبهاتی را مطرح کرده بود که علامه امینی ﷺ در رد این شبهات کتاب را به نگارش درآورد. علامه در این کتاب به بیست و چهار سوگواری که رسول اکرم اسلام در خانه همسرانش، مسجدالنبی و در جمع صحابه برای امام حسین ﷺ برگزار کرده‌اند؛ استناد می‌کند. در این مجامع رسول اکرم ﷺ در حالی که امام حسین ﷺ و تربت کربلا را که در دست داشتند، آن را به مردم نشان می‌دادند و می‌فرمودند: همانا که امت من این فرزند مرا خواهند کشت و این تربت کربلاست. سپس از دیدگان مبارک رسول اکرم ﷺ اشک جاری می‌شد.

در قسمتی دیگر از این کتاب، مرحوم علامه به موضوع سجده بر چیزهای جایز پرداخته که استحباب سجده بر تربت حضرت سیدالشهدا ﷺ را نیز مطرح نموده است. این کتاب تحت عنوان «راه و روش ما، راه روش پیامبر ما» ترجمه شده است.

۴. حیاة الصدیقة الطاهرة

این کتاب با عنوان فاطمة الزهرا ﷺ به زبان فارسی ترجمه شده است. کتاب از

۱. سیدعلی رضا کباری، دیدار با ابرار؛ علامه امینی نستوه، ص ۵۸.

دو بخش تشکیل شده است. در بخش اول شش آیه درباره حضرت فاطمه علیها السلام مورد بررسی قرار گرفته است و در بخش دوم - فاطمه علیها السلام از دیدگاه روایات - پانزده موضوع مورد بحث قرار گرفته است و چهل منقبت که بسیاری از آنها از شئون ولایت و از خصوصیات ولی الله است، در این کتاب برای حضرت ذکر شده است.

۵. رجال آذربایجان

در این کتاب زندگی نامه دویست و سی و چهار دانشمند، ادیب و شاعر از رجال خطه آذربایجان بیان شده است.

۶. ثمرات الأسفار (۲ جلدی)

(شرح سفرهای علمی به ایران، هند، سوریه، ترکیه و ...); این کتاب در دو جلد تدوین شده است. جلد اول شامل مطالب پراکنده‌ای از کتاب‌هایی است که علامه امینی در کتابخانه‌های عمومی هند مطالعه کرده است و جلد دوم شامل گزیده‌هایی از مطالب مطالعه شده توسط علامه در کتابخانه‌های سوریه می‌باشد!

۷. ریاض الأنس (۲ جلدی)

این کتاب دارای دو جزء است: در جزء اول که هفتصد صفحه را دربر می‌گیرد، آثاری از نظم و نثر به زبان عربی و فارسی از مشاهیر شعر گردآوری شده است. همچنین در آن برخی از حوادث تاریخی نیز نقل شده است. جزء دوم که هزار و دوازده صفحه است، شامل مباحثی از تفسیر، حدیث، تاریخ و عقاید می‌باشد.

۸. رساله‌ای درباره کتاب سلیم بن قیس^۲

۹. تفسیر فاتحة الكتاب

۱۰. المقاصد العلیّة فی المطالب السنیّة

۱۱. تعالیک فی أصول الفقه علی کتاب الرسائل للشیخ الأنصاری

۱۲. تعالیک فی الفقه علی کتاب المکاسب للشیخ الأنصاری

۱۳. العترة الطاهرة فی الكتاب العزیز - أو - الآیات النازلة فی العترة الطاهرة

۱. مقدمة الغدير، ج ۱، صص ۸۲-۱۱۷، چاپ ۱۳۶۸، متن عربی.

۲. علامه امینی، الغدير، مقدمه الغدير، ج ۱، صص ۸۲-۱۱۷.

۱۴. تصحیح کامل زیارة
۱۵. رساله‌ای در علم درایة الحدیث
۱۶. اعلام الأنام فی معرفة المَلِکِ العلام (به فارسی پیرامون توحید)
۱۷. أدب الزائر لمن یمم الحائر
۱۸. رساله‌ای دربارۀ نیت
۱۹. رساله‌ای در بیان حقیقت زیارات

رحلت علامه امینی رحمته الله

هرچند گاه کوچیدن در دست مشیت الهی است، ولی در علل و اسباب می‌توان گفت: کثرت کار و زحمت بی‌دریغ علامه امینی قوای بدنی او را ضعیف ساخت و معمار مدینه غدیر را به ناتوانی جسمی دچار کرد. بیماری علامه حدود دو سال به طول انجامید تا سرانجام روز جمعه ۱۲ تیرماه ۱۳۴۹ برابر با ۲۸ ربیع‌الثانی ۱۳۹۰ هـ.ق. هنگام اذان ظهر دعوت حق را لبیک گفت. روز بعد پیکر پاک وی در تهران تشییع و پس از چند روز به نجف اشرف حمل و در آنجا بعد از تشییع و طواف بر گرد مزار دوست در کتابخانه عمومی که خود تأسیس کرده بود، به خاک سپرده شد. او رفت، ولی الغدیر چراغ خانه دل‌های با صفا و مشعل هدایت امت تا طلوع خورشید ولایت شد. روحش در جوار ائمه هدی آسوده باد!

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
 ۲. امینی، عبدالحسین، *الغدیر فی الكتاب و السنّة و الأدب*؛ مؤسسه دار الکتب الاسلامیة، الطبعة الثانية، قم، ۱۳۷۲.
 ۳. جمعی از پژوهشگران، *گلشن ابرار*؛ معروف، تهران، ۱۳۸۲.
 ۴. جمعی از دبیران، *حساس‌ترین فراز تاریخ یا داستان غدیر*؛ دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۴۷.
 ۵. حکیمی، محمدرضا، *حماسه غدیر*؛ دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۹۶.ق.
 ۶. حوزه علمیه قم، ۸۷/۷/۱۸، سایت www.hawzah.net
 ۷. کباری، سیدعلی‌رضا، *دیدار با ابرار علامه امینی نستوه*، سازمان تبلیغات اسلامی، اول، قم، ۱۳۷۲.
 ۸. شهیدی، سید جعفر و حکیمی، محمدرضا، *یادنامه علامه امینی*؛ شرکت سهامی انتشارات،
۱. جمعی از پژوهشگران، *گلشن ابرار*، ج ۲، ص ۷۳۵ و سایت: www.hawzah.net

- تهران، ۱۳۵۵.
۹. فارسی، جلال‌الدین، شهیدان راه فضیلت؛ روزیه، تهران، ۱۳۵۵ ق.
۱۰. گل‌آذین، بشارت، مقاله علامه امینی و الغدیر، نشریه کتاب هفته، شماره ۶۳۸.
۱۱. واحدی، محمدتقی و بهبودی، محمدباقر، ترجمه الغدیر؛ کتابخانه بزرگ اسلامی غدیر، تهران، ۱۳۴۰ و ۱۳۵۴.